

glans og bevarer hårbuklerne, så de ikke falder ned« (1837; 4). Vibefedt gnides i håret for at det ikke skal blive pjusket (Bornholm; 7). Uldtøj bejset med alun farves af vibefedt gult (1806–37; 8).

LITTERATUR: (1) 89 29f,74; (2) 194 4,26; (3) 398 1806,21 og 1821,28; 32 1856,31, sml. 227 71,1961, 20; (4) 718 1837,100f; (5) 308b 89; (6) 697 320; (7) 449 1942,19f; (8) 398 1806,21 og 1821,28; 718 1837, 100f.

»LEGENDE«

Belletristisk »legende« af Jørgen Hansen Rosling om plantenavnets oprindelse: vibeprinse Sølvertop finder ingen bejler god nok, hun bliver tilsidst tyk og grim og får øgenavnet Vibefedt. Prins Kærhøg griber hende, – hvor hjerteblodet drypper til jorden spirer siden små vækster frem, det er de børn, hun var for fin og mægtelig til selv at udruge. De fanger insekter og røber derved deres dyriske natur. Om foråret skynder viberne sig at jage ungerne fra reden med skrig og vingebask, for at de ikke skal gro fast i jorden som prinsesse Vibefedts børn.

LITTERATUR: 448 97–103.

Viber. Træsnit af Johs. Larsen.

Vejbred, *Plantago*

Vejbred o. 1300ff (wætbrethæ etc.), angelsaks. wegbræde, wegbråde – den oprindelige betydning var vel 'bredbladet plante ved veje'; navnet bruges i talrige former og omtydninger: vejrbær, vibrød, vejrbølle osv. (1).

LANCETBLADET VEJBRED, *Plantago lanceolata*, har

grundstillede blade, og de meget små blegbrune blomster med langstilkede hvidgule støvknapper er samlet i korte æg- eller valseformede aks. Meget almindelig ved og på veje, marker, plæner, enge. Planten var forhen så udbredt i hvidklø-vermarker, at man som renhedsprøve stak en spytvædet finger i udsæden og talte de vedhæftede vejbredfrø (Drejø o. 1900; 2).

GLAT VEJBRED, *Plantago major*; ved grunden en roset af bredt ægformede blade, de gulbrune blomster i 10–30 cm lange, smalle aks (»kæmper«) med brunviolet støvknapper. Meget alm. på samme lokaliteter som førstnævnte art.

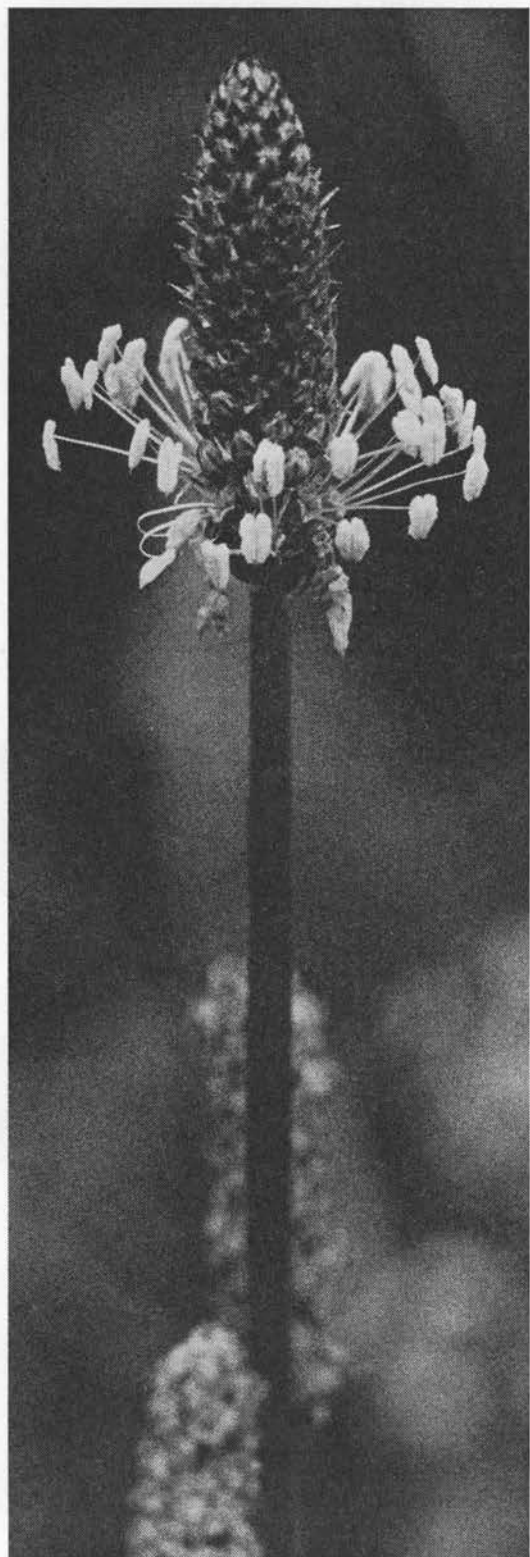
Fællesnavne: *kæmpe* o. 1450ff skyldes den s. 76 omtalte børneleg ligesom *stridsmand* og *taterhug* 1806–1923; Jylland, Fyn, *munke* 1788ff; Fyn, Bornholm, se *blåmunke* s. 219, *krigsmand* ØJylland o. 1880. – *Fåretunge* 1561–1821 til glat vejbred, 1786ff til lancetbladet vejbred, efter bladformen; *rottehal*, *- rumpe*, *rottehal*-*plante* Fyn, Langeland, Sjælland, *skorstensfejer* Sønderjylland.

Lancetbladet Vejbred: *strugurt* o. 1450 måske til (at få) stryg = prygl; *spids vejbred* begyndelsen 1500-t–1856, *tudsehoved* 1688, blomsterakset tilsidst mørkt; *ribbeurt* 1764–1829 efter bladets fremtrædende, seje nerver, det gælder måske også *harpe* Lolland o. 1870. *Hundetunge* o. 1870ff efter bladformen, et ret udbredt navn, især på øerne. *Sult* Lolland og Falster o. 1870ff, ØMøn, *sulting* Falster slutningen 1800-t og *sulturt* V-Møn måske til *sule* = stolpe, idet blomsterakset på langt nøgent skaft er sammenlignet med stok eller knippel, jf. børnelegen s. 76, eller blev bladene spist i mangeltider? – *Musit* Ringkøbing o. 1870 med uvis betydning, *snogepande*, SVJylland måske fordi akset før udspringet er ligesom skællet (jf. *rottehal* ovenfor), mens det afblomstrede er »hullet«: *nåleøje* Mors (1931); *kejser* Ølgod skyldes den »knejsende« vækst, *dikkagræs* Bornholm, børn har måske med akset dikket (kildet) hinanden på ryggen.

Færøerne: *langskøra* o. 1780ff, *hundstunga*, *jó-ansøkugras* 'St. Hans(dag)urt', se s. 77.

Glat Vejbred: *stor vejbred* o. 1450ff, *bred* eller *trind vejbred* begyndelsen 1500-t–1783. *Hundrede sener* o. 1700, hvert blad har 7–9 nerver; *lægeblad* Jylland o. 1800–70; *Fakse*; Bornholm o. 1870, *byldeblad* Salling o. 1880; *den hvide mands fodspor* 1878ff efter amerikansk navn, planten bredte sig, hvor europæiske nybyggere trængte frem; *fuglefrø* o. 1870ff, *fuglekæmper* Sjælland o. 1870ff, *kanariefuglefrø* Lolland. *Femåreblad* (fifåderblad) Nybøl Sønderjylland, *bladrod* NFyn *kærestebåde* Oppe Sundby og

Lancetbladet vejbred. (ES).

kærester Lolland af børneleg (s. 77); *alterlys* NVSjælland (3).

Færøerne: *gøtubrá* o. 1780ff til *gøtu* = vej; *lækomsblækki* 1800ff rimeligvis til *leki* = læge (eller *leika* = legetøj?) (4).

DUNET VEJBRED, *Plantago media*, adskiller sig fra Glat Vejbred især ved sine korte aks og lange rosenrøde støvbærere med hvide knapper. Almindelig på sjællandske og nordøstjyske marker og ved veje, især med ler- eller kalkgrund, ellers sjælden. — »Den store vejbred havde klædt sine strunkne aks på som til bal i violet og rosa tyll« *Ellen Raae* (5).

STRAND-VEJBRED *Plantago maritima*, med lange smalle, noget kødfulde blade, 4–6 cm lange valseformede aks og gule støvknapper er alm. på strandenge, i N og VJylland også langs veje, gennem marsk og hede måske indbragt med hø fra kysten.

Sodder (sorr, suj, sur, sude(r) etc.), 1743ff *søjer* Slesvig og vestlige Sønderjylland, til plattysk *sudde* = sump, morads, jf. lollandsk dialektord *sudde* = ælte, morads, næppe til plattysk *sode* = koge (jf. syde); forled i en række sønderjyske stednavne, men uvist om det gælder lokalitet eller plante: *Sodklint* 1683, *Soddemede* 1707–18 strandeng ved Solkær å, *Soddemede* 1780ff halvø ved Årø kalv, *Sudderblokke* (*Sodblock-Eng*) 1810ff Rømø, *Surreffenne* 1800-t ff Emmerslev, endvidere *Sudden* til lav eng ved Hinds-gavl. *Svinegræs* 1794, anvendt som svinefoder, *strandgræs* 1794–1821, *kattetunge* 1820 vel efter bladformen, *svinesut* Højer, *sodde-*, *suddekål* vestlige Sønderjylland o. 1900, spist som grønlangkål, se s. 75f (6).

Vejbred-pollen er fundet i de fleste arkæologiske analyser fra og med stenalderens »landnamsfase«. Vejbred må være indvandret i den subboreale periode (ege-aske tiden) samtidig med et nyt talstærkt agerbrugsfolk, som begyndte at rydde urskoven, planten fik derfor hurtig stor udbredelse. Hvor pollen af lancetbladet vejbred findes mellem hvidkløvers, er det temmelig sikkert, at der her har været græsning i afbrændt skov (7).

LITTERATUR: (1) 689 2,271f,276f; (2) 634 14794; (3) 634 12246(NFyn); 689 2,273–80; 107; (4) 873 153f; 751 60f,75,84,102,111,219; (5) 735f 192 sml. 735e 164; (6) 689 2,280f; 148 3,15; 4,143 og 5,308; 228e 3,451f; 107; (7) 422 12,14f,40f.

LÆGEMIDLER

Harpestræng-afskrifter o. 1300, glat vejbred:

blandet med honning udtørres og renser planten vædskende sår; spises kogt som kål med salt og eddike mod diarré; omslag med den knuste urt stiller blod, lægges blandet med æggehvite på brandsår, bladene på hundebid, spises kogt som kål for vattersot, trangbrystighed (astma?) og epilepsi (?); sår i munden vædes med plantens saft, denne gnides på bylder i øjne, betændte øren og herpes zoster; lægges knust på hævet tandkød mod tandsmerter, saften drikkes for smerter i blære og nyrer. – Lancetbladet vejbred desuden: som omslag på næse- og øjenbylder, smertende mave bades med saften, denne indtages mod spolorm og malaria; knust og blandet med svinefedt til omslag på hårde bylder. – Begge arter blandet med eddike pålægges pogadra, som skyldes megen gang; frøene og vin af tørre druer indtages for blærelidelser (1).

1400-t: indgår i middel for hovedpine; saften blandet med rosenolie dryppes i døvt øre, er bestanddel af råd for lungesygge, saften holdes i munden og bladene spises for tandsmerter, der giver dårlig ånde; saften blandes med vin til gurgling mod synkebesvær, drikkes blandet med honning og eddike for hoste, planten kogt med eddike for diarré; den knuste urt eller saften er bestanddel af omslag på sår, kræftsår, blandet med saft af betonie og agermåne på næsesår (2). – Frøene indgår i råd for blære- og nyresten, planten kogt i øl og tilsat frø af fennikel, selleri, persille, dild og hør bør drikkes for betændt milt; mod dysenteri drikkes saften af hele planten blandet med pulveriseret blodsten eller kage bagt af vejbred og raps(?)frø spises; »læger og heler, hvad der er sønderrevet«; vejbred kogt med smør giver god fordøjelse og læger kvæstelser i kroppen (3).

Christiern Pedersen 1533: omslag på tindingerne med den knuste plante tilsat eddike for hovedpine (4a), for hjertelidelser blandes dens saft i maden eller frøene spises (23b), patienten skal drikke gedemælksafkog af bladene eller destilleret vand af vejbred og endivie (25a), for koldfeber (malaria) saften af vejbred og betonie (77b), saften af glat vejbred (78a), vand- eller øludtræk af de knuste rødder (78b), mod vattersot lægges saft af glat vejbred blandet med bygmel og eddike over leveren, kommes frøene i mad og drikke eller plantens indkogte saft drikkes (36b), mod gulsot indtages glat vejbrede saft (38a); lancetbladet vejbred koges til plaster mod sidesmerter (27b), mod dysenteri: anus pålægges klæde vædet med saft af glat vejbred eller de knuste blade og saften (49a, 50a); for hævet blære drikkes saften af lancetbladet vejbred,

denne og den knuste plante pålægges (61a); for stærk menstruation stilles, når saften af glat vejbred drikkes og den knuste urt, evt. blandet med bomolie, holdes under vulva (67a–b); knuste blade og enebær tjener til plaster mod mavelidelse (31b), saften kogt med honning indtages mod diarré (42a). Mod indvoldsorm: saften af lancetbladet vejbred drikkes, på maven lægges saft af vejbred og malurt og knuste vejbredblade med eddike (43b, 44a). For blodspytning drikkes saft af lancetbladet vejbred og eddike (34b), destilleret vand af vejbredblade og pulveriseret mastiks, bladens saft og gummi arabicum eller saften af glat vejbred (18b); patient med hævede testikler skal drikke saft af lancetbladet vejbred og dyreekskrementer, dekokt af samme plante, jernurt og skabiose tilsat røgelse og æggehvite, testiklerne pålægges saften af glat vejbred blandet med bønnemel og olie (61a–b). Gnides saften af bladene på kvindes bryster, standses deres vækst, de knuste blade og saften til omslag, der blokerer diegivende kvinders laktation (24a). På podagra blade af glat vejbred og fedt eller knuste vejbredfrø og svinefedt (75b). Hævede lemmer pålægges knuste blade af glat vejbred (73b), blade af lancetbladet vejbred med rosenolie og smør anbringes på bullent kvindebryst (21b). På bid af gal hund lægges vejbredblade kogt med hvidløg og kamilleblomster eller de knuste blade og æggehvite (85a); den knuste rod blandet med eddike og salt lægges på ansigtets røde blegner, blad af lancetbladet vejbred holdes i munden eller tygges for dens blegner, do. i øjne gnides med saften, syge øjne bades med eddikeafkog af bladene (8b, 11b, 13b). Blade af glat vejbred appliceres på såret tandkød (14b), dens saft blandet med æggehvite giver et blodstillende omslag på sår (79a), lancetbladet vejbred kogt i vin og honning et sårplaster (80a); saften drikkes og halsen gnides dermed for indvendig byld (15b), saften anbringes på bylder, bladene på pestbylder (8a, 83b). – Chr. Pedersen har fra sine samtidige tyske kildeskrifter fejlagtigt oversat eller forvekslet virak (15b, mod tandpine), figen (85a, hundebid) og vej-pileurt (21b svind-sot, 33b kvalme, 59b besværlig vandladning, 84a udslet) med vejbred.

Henrik Smid 1546ff (4): frisk grøn vejbred kogt og spist, de knuste frø eller den knuste urt, plantens saft eller destilleret vand heraf læger alle kroppens indvortes sår, standser diarré. Destillatet hjælper også mod blodspytning og blod i urinen samt for svind-sot. Vinafkog af rødderne drikkes mod koldesyge = malaria. Plantens saft eller dens destillerede vand stiller for kraf-

tig menstruation; linnedklude vædet hermed lægges på hovedet mod hovedpine. Vejbredsaft renser betændte øjne, dryppes på sår i ørene og giver hørelsen tilbage. Bullen mund, hals og strube gurgles med vejbredvand, på smertende tand lægges knust vejbred- og bertramrod, bid af hugorm og gal hund bades med plantens saft og pålægges de lægende blade; urt, saft og vand (destillat) er anvendelig til rensende omslag på rindende spedalskhedssår, pletter, ringorm, kræft, fistler, ondartede bylder, lupus o.a. sår, vejbredsaft og -vand blandet med husløg lægges på »den vilde ild« (udslæt) og al betændelse. Nogle hænger roden om halsen og tror det fordriver struma.

Simon Paulli 1648, 102, 321: Glat vejbred er den bedst kendte art og bliver ofte indført og brugt på apotekerne, man anvender mest blade og frø, både ind- og udvortes, for alle slags betændelser, friske som gamle sår, mod malaria; dersom såret ikke er for dybt, er det nok at pålægge saften eller de grønne blade; intet stiller bedre end vejbredblade smerten i blærer eller vabler trukket af spansk flue, de forsvinder og ny hud dannes. »Men det er så almindeligt at bruge vejbred til udslæt, fnat og sår på benene og andetsteds på kroppen, at enhver, ja endog små børn véd det og derfor også bruger den til samme fornødenhed, idet de trækker senerne ud af bladene og så lægger dem [bladene] på sårene morgen og aften«. Man kan derfor ikke tvivle på, at man med vejbred blandet i sårdrink desto hurtigere bliver lægt. Men den, der er så kræsen, at han ikke vil indtage et så ringe medikament som afkog af vejbred, kan bruge en essens [alkohol-ekstrakt] af planten i dekott af byg, vejbredvand, cikorie-, syre- eller græsvand tilsat vitriolspiritus; med en sådan blanding kan stilles »sædens blodige flod, som gerne plejer at være pokkers og fransosers [gonorré og syfilis] medfølgende staldbroder«. Samme essens blandet med destilleret vand af hyrdetaske (bd. 2) helbreder blodspytning, og i jordbærvand blodig urin, essensen blandet i destillatet hjælper ikke blot for diarré og betændelse i leveren, men anbefales mod mavebesvær. »Men hvor er den, som ikke véd, at vejbred-, cikorie-, syre- og deslige vand berømmes højt og anbefales mod hver anden dags koldesyg [malaria] til at berede en læskedrik af? Eller foruden det at bruge samme vand til at dæmpe leverens betændelse? Ja, man plejer endog for koldesygen at tage det i et linnedklæde og binde om hovedet og hændledet, at det skal stille betændelsen«. Nogle kvinder lægger bladene på hænder eller fødders hede-

blegner. Plantens saft holdt i næsen standser næseblødning. Barbersvende o.a., som uforstandigt giver afføringsmidler af vortemælk, kolokvint m. m., snarere forgifter end hjælper folk og bør i stedet brugte stegte vejbred- og kommenfrø indgivet i krusemyntevand.

Vejbredvand og terpentiniolie indtages mod leverlidelser, et kolikmiddel blandes med vejbredvand (1600-t; 5). Glat vejbred er bestanddel af vandudtræk mod vattersot (6), planten skal være anvendt mod gift (Jels; 7). Vejbredblade alene, disse eller frøene blandet med salat i eddike anvendes til omslag for hovedpine (o. 1820; 8).

Knust vejbred spises eller pålægges for hævet blære, planten modvirker dysenteri (begyndelsen 1500-t; 9), vejbredfrø og boghvedegryn kogt med brød, vinsten og bomolie indtages for dysenteri (10), bladene af glat vejbred blev forhen meget anvendt mod blodflod (1796; 11), te af planten modvirker følger af skadelig mad og drikke (12). Vejbredte er blodrensende, god for fordøjelselidelser og feber (13), stor vejbreds frø kogt i mælk indtages mod diarré (1743ff; 14), en te af roden mod leversygdomme (ØMøn; 15). Den kloge mand fra Rømø gav dekott af tørret vejbred mod lungekatarr (16); udtræk af glat vejbreds blade blev tidligere benyttet til gurgling for halsonde m.m. (1796; 11). Øldekott af bladene drikkes mod svindstot (1632; Falster o. 1850; 17). Vejbredsaft i brændevin var på Langeland (Humble) en klog kones råd for koldfeber = malaria (18). Udtræk af glat vejbred m.fl. planter drikkes for indvoldsorm (19), og frøene anvendes som ormemiddel (Bov Sønderjylland o. 1880; 20).

Mod ørepine stikkes en vejbredrod (SFyn, MSjælland; 21), som blev stegt og svøbt i surdej, i øret (12). For tandpine: plantens saft dryppes i tanden, munden skylles med vineddikeafkog af roden, laurbær, alun og salt, eller med dekott af glat vejbred, merian, hyrdetaske og rosmarin (medio 1600-t; 22), blade eller rod af vejbred stikkes i øret over tanden (Salling; SFyn; 21), når roden toges ud, var den glinsende sort af det onde, den trak ud af tanden (SSlesvig, Himmerland, SFalster; 23).

Vejbred er bestanddel af et hårvækstfremmende middel (1807; 24), roden med salt et godt middel mod rynker (Falster; 25). Pletter i ansigtet gnides med boraks opløst i vejbred- og bønneblomstervand tilsat vinstensolie, vejbredblade eller -rod knust med salt og eddike pålægges (26). Hele den knuste plante gnides på trætte fødder, ben og lår (27).

Bladene hjælper for tandbrud og hævet tandkød,